

A BORTURIZMUS ÉS AZ ETNICITÁS ÖSSZEFÜGGÉSEI A VILLÁNYI BORVIDÉKEN

Spiegler Patrícia

Info-Partner Szociális Szövetkezet, spiegler.patricia@gmail.com

Absztrakt

A villányi borvidéken sajátos módon kapcsolódik össze a borturizmus és az etnicitás. A történelem folyamán több nemzetiség hagyott nyomot ebben a térségben. A tanulmány sorra veszi a nagy történelmi sorsfordulókat, amelyek folyamán ezen a területen a népesség nemzetiségi összetétele és létszáma megváltozott. A nemzetiségi, kulturális változások szerepet játszottak a bortechnológiák, borfajták, telepítési, művelési rendszerek fejlődésében. A villányi borvidék nemzetiségi karaktere erősen kötődik a svábsághoz. A tanulmány felvázolja a sváb mentalitás jellemzőit, amelyek a villányi térség gazdasági fejlődésének kulcsát jelentik. A nemzetiségi gyökerek, hagyományok és a nemzedékeken átnyúló mentalitás meghatározók voltak az elmúlt években a borturizmus alakulásában, a villányi borvidék sikerességében.

Kulcsszavak: borturizmus, etnicitás, mentalitás, svábság, villányi borvidék

Abstract

In the Villány wine region, wine tourism and ethnicity are connected in a characteristic way. Throughout history, several ethnicities left their traces in this region. This study examines those prominent historical turning points, when the ethnical composition and number of population of the given region have changed. The ethnical and cultural shifts played a significant role in the development of wine making technologies, wine types, as well as in wine plantation and cultivation systems. The ethnical character of the Villány wine region is closely related to the German minority. This study outlines the characteristics of the German minority's mentality, which represent the key to the economic growth of the Villány region. The ethnic roots, traditions and the cross-generational mentality determined both the development of wine tourism and the success of the Villány wine region during the last couple of years.

Key words: wine tourism, ethnicity, mentality, German minority, Villány wine region

Bevezetés

A villányi borvidék térségében sajátos módon kapcsolódik össze a borturizmus a sokszínű etnikai gyökerekkel, hagyományokkal. A térség turizmusa a vidék sajátosságaira, a természet közelségére, a megőrzött hagyományokra és a családiasságra alapozódik: mindarra, ami ebben a térségben adott és a borkultúrával összefonódik.

Az évszázadok folyamán itt megtelepedő népcsoportok egymástól eltérő vallást, kultúrát és értékrendet hoztak magukkal – ám a nagy történelmi sorsfordulók ellenére megőrizték a szőlőtermelés folytonosságát. A mai szőlőkultúra alapját a török uralom alatt és után ide települt rácok és németek teremtették meg. BOTOS (2005) szerint ma a villány-siklói térség a helyi lakosság nemzetisége szerint megosztott, mivel a villányi körzetet sváb, Siklós vidékét pedig a magyar túlsúly jellemzi. „A borvidéket jól ismerők azt mondják, az, hogy a siklói körzet fehérboráról, a villányi pedig a vörösboráról híres, nem ökológiai alapokon nyugszik, hanem az emberi tényezőn. A két bor eltérő figyelmességet igényel, amit a két népcsoport eltérően szolgál ki” (BOTOS 2005:16). A két körzet különbségei mind a külső, mind a belső jegyekben megmutatkoznak. Az eltérő mentalitás meghatározza a gazdasági sikerességet, a táj hasznosítását, az épített környezet formálódását, valamint a hagyományokat és a kulturális életet. Ezek megmutatkoznak a villányi borvidék turisztikai kínálatában és forgalmában is.

1. Történeti áttekintés: nemzetiségek nyomai a villányi borvidéken

A történelem folyamán több nemzetiség, kultúra hagyott nyomot a villányi borvidéken. Röviden felvázoljuk azokat a nagy történelmi sorsfordulókat, amelyek folyamán ezen a területen a népesség nemzetiségi összetétele és létszáma megváltozott. Ezek a nemzetiségi, kulturális változások szerepet játszottak a bortechnológiák, borfajták, telepítési és művelési rendszerek fejlődésében is.

Szőlőtermesztéssel már a rómaiak is foglalkoztak ezen a vidéken, így a borkészítés hagyományai messzire nyúlnak vissza. A rómaiak fejlett szőlőművelésének bizonyítékai a Szársomlyó lábánál feltárt római kori villa maradványai és a szőlőtelepítést megőrkítő oltárkö. Feltételezhetően a Szársomlyó oldalában lehettek az egykori római település lakóinak gyümölcsös- és szőlőskertjei. A római birodalom bukása után avarok telepedtek le itt, akik vélhetően biztosították a szőlőtermesztés folytonosságát – amire többek között az avar sírokban feltárt szőlőfürt motívumú szíjcsatok is utalnak. A honfoglaláskor pannonszláv népeket találtunk a megye nagy részén – írta GYÖRFFY (1963² in LAJBER 2000:32). Az Árpád-korban négy tót nevű falu is létezett a borvidék területén. A honfoglalástól a török megjelenéséig a lakosság egyöntetűen magyar volt. A szőlőművelés folytonosságát bizonyítják a térség szőlőiről megemlékező Árpád-kori okleveleink – amelyek alapján Siklós bortermelése tűnik a legjelentősebbnek, a vár köré szerveződően. A török uralom alatt, az 1500-as évek végére a borvidék északi és keleti része elnéptelenedett, főként a török adókvetésének következményeként. A táj ebben az időszakban pusztasággá lett, a szőlővel beültetett területek nagysága sokszorososan visszaesett. Az elhagyott falvakba a Balkánról érkezett, a töröktől előretolt délszláv népcsoportok (jobbára szerbek) telepedtek meg – a szerb lakosok csak a szőlőt művelték és istálló nélküli marhatenyésztést folytattak. Feltételezhetően ezidőtájt terjedhetett el a borvidéken a kadarka (a Balkánról, Skodra vidékéről kerülhetett hozzánk) és a balkáni vörösborkultúra (LAJBER 2000).

Az 1692-1695-ös Csernojevics-Monaszterly-féle telepítés folytán éledtek újjá az elhagyott

² GYÖRFFY (1963): Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza. Bp.

települések – az Ipek környékéről, Kelet-Montenegro, Rigómező tájáról érkező rác jobbágy családok letelepítésével. Az 1696-os dicális összeírások szerint Villányban 19, Kövesden 9, Palkonyán 9, Vokányban 6 görögkeleti szláv (rác), Harkányban 8, Kisharsányban 11, Bissén 10 kálvinista magyar család élt. Taba István szerint Siklóson ekkor 44 magyar, 43 szláv és 14 cigány család lakott. Tehát a borvidék keleti felének lakói rácok, nyugati felének lakói pedig nagyrészt magyarok voltak. Eszerint egyes családok megmaradtak a falvakban a török hódoltság alatt is, az évszázados (családi és települési) kontinuitás nem szakadt meg. A siklósi uradalom rendelkezett a 18. század elején a legjelentősebb előnyökkel, ugyanis akkor a borvidék szőlőterületeinek 70%-a volt ott, és a szőlőtermelő lakosság egy része is megmaradt – míg a keleti oldalon a termőterületek nagyrésze elpusztult. Az 1700-as évek elején Villány a Bellyei uradalomhoz tartozott, Palkonya és Villánykövesd pedig a Batthyány birtokhoz. A borvidék keleti és északi területére további szerb, horvát és bosnyák családok érkeztek – ez a hullám Siklóst is érintette. A területen a szerb lakosság meghatározó erejét mutatja, hogy Villányban a 18. század elején görögkeleti templomot emeltek (LAJBER 2000).

A 18. század első felében indult meg a német betelepítés, ugyanis az uradalmakban a gazdaság fejlesztése érdekében a népesség, a munkaerő számának növelésére volt szükség. A borvidékre az 1740-es években érkeztek nagyobb létszámban német telepesek – főként frankok és svábok Délnyugat-Németországból (Baden-Württembergből és a Rajna vidékéről), nagyrészt földműves és szegény iparos családok. Villány, Villánykövesd, Palkonya, Vokány, Virágos rövid időn belül német lakosságú településsé vált. (1. táblázat)

1. táblázat: A népesség számának és nemzetiségi összetételének változásai a villányi borvidéken.

	1554 ³ (házak száma)	1696 ⁴ (családok száma)	1732 ⁵ (családok száma)	1880 ⁶ (lakosság száma)		
				magyar	német	egyéb
Bisse	22	10 magyar	11	605	7	31
Csarnóta	9	6 magyar	15 magyar	266	0	5
Gyüd	23	14 magyar	28 magyar	703	5	-
Harkány	22	8 magyar	19 magyar	641	27	32
Villánykövesd	8	9 szláv	17 szláv	12	383	31
Kisharsány	20	11 magyar	35 magyar	524	0	-
Kistótfalu	n.a.	5 magyar	n.a.	251	76	13
Nagyharsány	66	53 magyar	70 magyar	1239	29	36
Siklós	73	44 magyar 43 szláv 14 cigány	167	3540	491	314
Turony	16	6 magyar	16 magyar	n.a.	n.a.	n.a.
Villány	(elnéptelenedett)	19 szláv	27 szláv	151	1386	268
Vokány	n.a.	6 szláv	14 szláv	45	1007	51
Palkonya	7	9 szláv	5 szláv	7	360	24
Diósvizsló	n.a.	8 magyar	21 magyar	n.a.	n.a.	n.a.

Forrás: saját szerk. LAJBER (2000) és HOLDER (1931) gyűjtései alapján

³ LAJBER (2000:35) összeállítása VELICS A. – KAMMERER E.: Magyarországi török defterek és KÁLDY N. GY.: Baranya megye XVI. századi török adóösszeírásai alapján

⁴ LAJBER (2000:41) összeállítása az 1696-os Dicális összeírások adatai alapján

⁵ LAJBER (2000:41) összeállítása a BM It. Conscripcio Domestika 1732. adatai alapján

⁶ HOLDER (1931): Das Deutschtum in der unteren Baranya. Ausland und Heimat Verlags-Aktiengesellschaft, Stuttgart, pp. 111-117. összeállítása alapján

A 19. század elején még nem határolódott el a villányi vörös és a siklósi fehér bortermelési körzet. Nagyonbbrészt vörösbort termeltek mindkét körzetben. Az 1820-30-as években egy sor külföldről behozott fajta jelent meg a borvidéken, olyan nemes fajták, mint az oportó, a rizling, a tramini, a furmint, a kékfrankos és a muskotályos. Alig pár évtized leforgása alatt elkülönültek egymástól a fehér- és vörösbortokat termő körzetek. A szőlőterületek növekedésével párhuzamosan átalakult a művelés és a borkészítés technikája is. Ekkoriban épültek fel a prэшázak, valamint a nagy befogadóképességű pincék éppúgy, ahogy a kövesdi, palkonyai és villányi pincesorok. Ezidőtájt alakult ki a kedvező piaci lehetőségek következtében egy borkereskedői réteg is, ide tartozott többek között Littke, Schwabach, Fürst, Schuth, Várady. A villányi borok kiválóságát jelzi, hogy Pestre, Bécsbe, Stájerországba, de még New Yorkba és Brazíliába is szállították. A nagyívű fejlődést a század végén a filoxeravész törte meg, a szőlőtermő területek nagy része elpusztult. A rekonstrukcióban nagy szerepet játszott Teleki Zsigmond, aki a szőlőterületek újbóli beültetéséhez szükséges vadalanra oltott, a filoxerának ellenálló szőlő nemesítésére és terjesztésére Villány határában anyatelepet létesített. A filoxeravészt követően a szőlőtermelésben új korszak következett: magasabb szakértelemre, új fajtákra, új módszerekre volt szükség. A piaci helyzetet közben az is rontotta, hogy a trianoni békeszerződés során a monarchia időszakában meglevő, biztos piacok nagy része elveszett (LAJBER 2000).

Az első világháború után, amikor 1921-ben a szerb megszállás véget ért, a szerb lakosság optálás következtében elhagyta Villányt (128 fő települt át Jugoszláviába) – ami ezáltal szinte kizárólagosan német nemzetiségű településsé vált. A második világháború alatt és után jelentősen megváltozott a borvidék keleti térségének népessége a hazai németiség kitelepítésének következtében. Helyükre elsősorban nincstelen, volt gazdasági cselédekkel telepítettek be a Nyírségből, Csanád megyéből és Debrecen környékéről, valamint szőlőföldjükről elűzött jómódú földműveseket a Felvidékről és Csallóközből. Közülük kevesen értettek a szőlőműveléshez. 1945-ben állami tulajdonba vették a Teleki-féle szőlőtelepeket és az uradalmakat. Ezen javakból Szőlészeti és Borászati Szakiskolát és Állami Gazdaságot alakítottak. Az első termelészövetkezeti csoport „Új Alkotmány” néven alakult, számos átszerveződést követően ez ma is gazdálkodik. Az egykori Fürst pincét szintén államosították, létrehozva a Magyar Állami Pincegazdaság Mecsek vidéki üzemét, amely utódja ma több átszerveződést követően Villányi Borászat Rt.-ként működik. Az államosítás és a földosztás után az 1947-48-as években a borvidék szőlőkultúrája mélypontra jutott. Az 1950-as években számos irreális elképzelés látott napvilágot, mint például a Villányi-hegység déli lejtőin kialakított citrom és narancsligetek. A térségben 1967-re fejeződött be a szőlőrekonstrukció. Ebben az időszakban a mennyiségi szemlélet, a keleti piac igénytelensége, a tőkék túlterhelése, a termőhely helytelen megválasztása, az egyoldalú termesztéstechnika a minőség csökkenéséhez vezetett. Az 1960-as évektől 1990-ig a borvidék területén négy település népességszáma nőtt csupán: Harkány, Nagyharsány, Siklós és Villány, a kisebb falvakban közben felgyorsult az elvándorlás üteme (LAJBER 2000).

A nemzetiségek közül legnagyobb arányban ma németek élnek a térségben. Villánykövesden 50%, Palkonyán 40%, Villányban 35%, Vokányban 26%-ra tehető arányuk. Horvát, szerb, bosnyák etnikum Harkányban (25%) és Siklóson (6%) jelentős. A romák Nagyharsányban (20%), Kisharsányban (5-10%), Nagytótfaluban, Siklóson (10%) és Villányban (10%) alkotnak jelentősebb részarányt építették (DEZSŐ – SEBE – HORVÁTH 2004). A térség rurális terület, ám a borkereskedelembe és turizmusba bekapcsolt térségek egyre inkább fejlődnek. A rendszerváltás után a szőlők nagy része ismét magánkézbe került, számos családi vállalkozás formálódott. Az 1994-ben megalakult Villány-Siklósi Borút elindította a térséget a borturisztikai fejlődés útján: napjainkra országos, sőt, európai szintű kínálatával.

2. „Hagyományos etnicitás” a villányi borvidéken: a sváb mentalitás jellemzői

A villányi borvidék nemzetiségi karaktere erősen kötődik a svábsághoz. Solymár (SOLYMÁR 2003) vizsgálta a dél-dunántúli németek gazdasági mentalitását. Egy „történeti életmód-modellt” állított fel, amelyben a történeti értékrend, munkaetika sajátosságait az életiszonyokból vezette le – hiszen azok a társadalmi-gazdasági viszonyokban gyökereznek. Azt vizsgálta, hogy milyen szerepet játszott a hazai németiség a magyar gazdaság történetében, sajátos mentalitásuk mennyiben segítette kibontakozásukat, gazdasági mentalitásuk milyen előnyöket és hátrányokat jelentett. A svábság mentalitása formálta a villányi térség gazdasági életét is.

A mentalitás BARTHA (1981⁷ in SOLYMÁR 2003:71) megfogalmazása szerint szellemi, lelki beállítottság, egy csoport összmagatartása. Egyes mentalitásjegyek tartósan rögződhetnek, túlélhetik azokat a gazdasági viszonyokat, amelyek alapján létrejöttek. A gazdasági sikerek mögött sajátos, kultúrához kötött érték koncepció és az etikai értékrend bizonyos kontinuitása áll – tehát az etnikumok jelentős gazdasági kihívást jelentenek (SAMUELSON 1976⁸ in SOLYMÁR 2003:71). ANDRÁSFALVY (1985:454-456⁹ in SOLYMÁR 2003:75) megfogalmazása szerint: „*Nem maga a föld, a gazdasági lehetőségek önmagukban, hanem a másik, a többi népcsoport eltérő értékrendje alakította ki a jellegzetesen sváb magatartást...*”. ANDRÁSFALVY (1979¹⁰ in SOLYMÁR 2003:92) szerint minden vidék etnikumai megkeresik a maguk szerepkörét, majd azt a pozíciót meg is akarják tartani, ugyanakkor az értékrendek kiegyenlítődése igen lassú, sőt, a konfrontálódó értékek az önmeghatározás miatt még hangsúlyosabbá válnak. Eszerint adott tájon élő etnikai csoportok feltételezik egymást létét, saját értékrendjüket a másság függvényében határozzák meg. Minél több népcsoport él egy adott területen, annál jobban kikristályosodnak sajátos jellemvonásaik, mentalitásuk.

A mentalitás a „lassúság” története, az értékrend hosszú távú változásáé. A dél-dunántúli németek sajátos gazdasági mentalitása a betelepítésektől számított harmadik-negyedik generációtól tudatosodott (18. század vége, 19. század eleje körül) – az akkor megjelölt tulajdonságok egy része az eltelt két évszázad alatt fogalmilag lassan módosult. A dél-dunántúli svábok mentalitástörténetét három nagy korszakra osztják, a polgárosultabb értékrend kibontakozásának három generáción át tartó periódusát veszik alapul. A mecsekjánosi német rigmus megfogalmazásban: „*Es war da nur Tod, Dan ist kommen Not, Und nur das drittmal Flott*”, azaz először itt csak halál volt, aztán ínség jött, és csak harmadszorra jött a könnyebb élet – utalva az első három nemzedék jelentőségére (KISS 1971:31¹¹ in SOLYMÁR 2003:78). A mentalitás kialakulását meghatározzák a mindenkori gazdasági és társadalmi viszonyok. A német betelepülők esetében az összekovácsolódó faluközösségek, a vallásbeli különbségek, a kolonus-életforma, a túlnépesedtség és a gazdasági verseny volt meghatározó. A polgárosodás irányába mutató szerény gazdagodás bontakozott ki, a dél-dunántúli svábokat az uradalmak által nyújtott kedvezmények mellett szorgalmuk, takarékoságuk, iparkodásuk, sikeres gazdasági magatartásuk hozták előnyös helyzetbe (SOLYMÁR 2003). A 2. táblázatban foglaltuk össze az erre vonatkozó történeti forrásokat.

⁷ BARTHA (1981): Pszichológiai értelmező szótár. Akadémiai Kiadó, Bp.

⁸ SAMUELSON (1976): Közgazdaságtan. KJK. Bp., p.978.

⁹ ANDRÁSFALVY (1985): A nemzetiségi és néprajzi csoportok szerepéről. In: SZITA (szerk.) Tanulmányok és forrásközlemények a baranyai nemzetiségek történetéből. Pécs. pp. 454-456.

¹⁰ ANDRÁSFALVY (1979): Nyugat-Baranyai német telepesek történeti-néprajzi kérdései a levéltári források tükrében. In: SZITA (szerk.) Baranyai Helytörténetírás 1978. A Baranyai Megyei Levéltár évkönyve. Pécs. pp. 335-346.

¹¹ KISS (1971) Városunk, Komló múltja, jelene, jövője. Komló. p.31

2. táblázat: A dél-dunántúli németek mentalitása történeti források tükrében.

Kiss Sámuel (1822:40)	A németekről írta, hogy kisebb darab szőlőket vásárolgatnak, s ez aztán „...termései által... rá segíti kitsinyenként gazdáját más nagyobb szőlőnek megszerzésére...”
Egyed Antal (1828-as adatgyűjtése: a kérdőívre a falu vezetői, jegyzők, ill. a tolna-baranya-somogy evangélikus egyházkerület lelkészei válaszoltak; Cserna-Kaczián 1986, Schram F. 1967)	Hant jegyzője írta: „hová a nyughatatlan német faj magát bé helyhezteti... a lomha magyart szülötte földjéről ki marja” Bátaapáti népének leírása: „A nép munkás és szorgalmas”, ennek „titka”: - Szorgalmasan dolgoztak a szántóföldeken és a szőlőkben. Elvégeztek mindent a maga idejében. - Mikor ott megszűnt a munka, odahaza „valami mesterséget” űztek. Ezzel kihasználták a mezőgazdasági munka holt szezonjait. Különösen fontosnak tartották a téli „foglatatoskodást”. - Egy életrevaló sváb férfi három területen tudta hasznosítani magát a mezei gazdaságban, a mesterség üzésében és valamiféle kereskedésben. - Általánosan érvényesült, hogy „... ki csak erővel bír a családban, az dolgozik is”. Egészen kis gyermekkortól kezdve helye volt a gyermekmunkának, kisfiúnál, kislánynál egyaránt. - Nem különültek el férfi és női szerepek, a munkában a nők „egaránt osztoztak” a férfiakkal. - Ahol több generációs nagycsaládban éltek, kihasználták annak munkaszervezési előnyeit.
Desewffy József „Hitel-taglalat” (1831:62)	„...A honunkban letelepedett Sváb elődei szorgalmat ismérőlbb országból kerültek ide hajdan, ezekben apárúl-fiúra ment által a szokássá vált igyekezet...”
Fényes Elek (1842:75-76)	„... Mi a németek erkölcsi jellemét illeti: ők csendes, munkás, szorgalmas emberek: a városi életet, rendet, csinosítást, tudományokat, mesterségeket szeretik: a föld és a szőlőművelést, lótenyésztést kitűnő szorgalommal űzik, ahonnan a magyarországi jobbágyok közt a legvagyonosabbak {...} ellenben tetteik lassúak, valami nagyra, nemesre nehezebben ingerelhetőek, mint a magyarok, de ha valamihez hozzá kezdenek, állhatatosabbak amazoknál”
Haas Mihály (1845:52)	A baranyai németajkú lakosok jellemzése: - Csendes, „fáradhatatlan” munkásságú, gondos emberek. - A rendet, „csinosítást”, mesterségeket szeretik. - A föld- és szőlőművelést, lótenyésztést kitűnő szorgalommal űzik. - Mindezek révén: „...a baranyai jobbágyok közt többnyire a legvagyonosabbak”. - A törvény és a felsőbbség iránt engedelmesek. - Becsületszeretők. - Nemigen szeretnek valakinek „terhére lenni”.
Höbbling Miksa (1845. 85.p.)	„...Letelepdvén a német, mivel iparkodók voltak, egymás után megvették a ráczok telkeit, úgy hogy a németek mind inkább szaporodtak, a ráczok meg fogytak. Így Ráczpetrén hajdan mind rácz lakott, ma pedig ott a rácznak híre sincs...”
Kogutowicz Károly (1936 II:94)	Az 1920-as és 1930-as években a Dél-Dunántúlon élő németiséget a következő sztereotípiák jellemezték: - hogy a sváb elsősorban takarékos, másod- és harmadsorban pedig józan, illetve szorgalmas, de egyeseknél mindezek átcsaphatnak önzésbe, fukarságba; - hogy a sváb általában összetartó, de ez átcsaphat bizalmatlanságba, túltengő faji önérzetbe, pereskedésre való hajlandóságba; - hogy a sváb általában élelmes, de ellentétként lehet maradi vagy korlátolt is, stb.

Forrás: saját szerk. SOLYMÁR (2003) hivatkozásai¹² alapján

¹² KISS (1822): Értekezés Somogyról. Tudományos Gyűjtemény. 1822. évi V. kötet, pp. 35-50.

EGYED (1828): Nemes Tolna Vármegyének Topographiai leírása. Tudományos Gyűjtemény, XII. (1828) VI. 39-59.

DESEWFFY (1831): A „Hitel” című munka taglalatja. Werfel Károly, Kassa.

FÉNYES (1842): Magyarország statisztikája. I. kötet. Trattner-Károlyi, Pest.

A szorgalom és a takarékoság a dél-dunántúli németek gazdasági magatartásának, mentalitásának két fő vonása. Villány egykori monográfiája is eképpen fogalmaz: „*A régi villányi népet jellemzi a munka felmagasztalása*” (SOLYMÁR 2003:134). A sváb szorgalom különösen akkor látszik kontrasztosan, ha egyes magyar vidékek és más nemzetiségek munkaetikájával, mentalitásával állítjuk szembe. Értékes forrás e tekintetben Szekfű Gyula A magyar bortermelő lelki alkata c. történelmi tanulmánya, amelyben a magyar „*faji tulajdonokat*” elemzi – azokat, amelyek „*csak huzamos idő alatt, állandó nyomás folytán, generációkon át öröklődve változnak*”, és amely változást „*az illető nép egész morális és szellemi konstitúciója, annak egyes erői*” indukálják (SZEKFÜ 2002:24). Ezen mentalitásbeli sajátosságokat a magyar bortermelés történetében tekinti át, mert szerinte „*a magyar nép mindig szívesen foglalkozott szőlővel és bortermeléssel, és az az érzelmi reláció, mely a bortermelő és munkájának objektumai, a szőlő és a bor között fennáll, valószínűvé teszi, hogy a termelőnek lelki tulajdonai nyíltabban*” fognak jelentkezni (SZEKFÜ 2002:30). Abból indul ki, hogy a magyar bortermelés természeti feltétele minden tekintetben megvan, elsőrangú bortermő vidékekkel rendelkezik az ország, ezért a kivitel és a termelés gazdasági eredményeinek sikertelenségeiben belső okokat kell keresni. A lelki alkat negatívát abban látja, hogy „*a magyar bortermelő a terménnyel, melyet munkája árán létrehoz, nem akar nyereszkedni, hiányzik belőle a gyakorlati kereskedői érzék*” (SZEKFÜ 2002:48). A specifikus magyar lelki alkatot egyszerűen gazdasági indifferenzizmussal nevezi – ennek okát egyrészt Schamsra hivatkozva (SZEKFÜ 2002:48¹³) a magyar tömeglélek egyik alaptulajdonában, a lassú mozgékonyságban, a mozdulni nem szeretésben látja, másrészt Széchenyre hivatkozva (SZEKFÜ 2002:48¹⁴) a nemzeti hiúságot (göögöt, önmaga túlbecsülését) mint akadályozó tényezőt nevezi meg – amely akadályozza a magyar bortermelőt, hogy a világpiac ízléséhez igazodjék. A mobilizmus hiányát Széchenyi a tanulni nem akarásban, henyélésvágyban, lustaságban, az újtól és a régineél nehezebb munkától írtózásban ismerte fel – amely akár az „*ügyis mindegy*” keleties fatalizmussal is összefüggésbe hozható lehetne. Egy másik problémára hívja fel a figyelmet, amikor egy 1900-ban a Borászati Lapokban megjelenő cikket idéz Krenedits Ödöntől „*nem értjük, nem akarjuk megérteni, a társulás nagy hasznát és kevés még a rugó, mely bennünket erre erkölcsileg serkentene*” (SZEKFÜ 2002:91¹⁵). Összefoglaló eredményként állapítja meg a magyar bortermelő lelki alkatáról, hogy „*a saját szempontján túl a gazdasági termelés iránt közömbös... szinte ellentéte a „wirtschaftlich”-nak... A gazdaságosabb termelés pozitív akadályai közt hiúságot, mozdulatlanságot, csökönységet, képzelgéseket, illúziókat találunk.*” (SZEKFÜ 2002:96).

A magyarok mentalitásának hasonló leírásával találkozunk a kemsei monográfiában is: a kemsei magyarok „*általában nem szeretnek dolgozni, nincs kedvük a munkához...*” (SOLYMÁR 2003:134). Itt említhető Berzsenyi 1833-ban készült *a magyarországi mezei szorgalom némely akadályairól* című írása is, amelyben többek között okként jelöli meg, hogy a magyar nép „*szép hajlományai*” (készségei) gyakran rosszra fordulnak, de itt említi a fényűzésre való nagy hajlandóságot is (SOLYMÁR 2003:85-88). Stázsay János Baranya vármegyének topographikai leírásában megjegyzi, hogy a magyar „*természetes hajlandóságát nem szorgalmának emelésével, hanem könnyebb úton, gazdaságának tágításával kívánja*

HAAS (1845): Baranya. Emlékirat... Nyomatott a lyceum könyvnyomó-intézetben Pécsen.

HÖBLING (1980): Baranya vármegyének orvosi helyirata 1845. Hasonmás kiadás. Kiadja Baranya Megye Tanácsa VB Egészségügyi Osztálya. Pécs

KOGUTOWICZ (1936): A németiség-Dunántúl. In: Kogutowicz K.: Dunántúl és Kis-Alföld írásban és képen. II. kötet. Athenaeum Rt. Bp, pp. 60-98.

¹³SCHAMS F. (1834): Kritikai vizsgálódások a magyarországi szőlőtermesztés gáncsai és fogyatkozásai körül. Pest

¹⁴SZÉCHENYI I. (1831): Világ. MTA kiadása

¹⁵Borászati Lapok, 1900:374.

teljesíteni”, továbbá írja, hogy „a baranyai németek földjeiket gyorsan és jól művelik, a szőlészetre-borászatra pedig különösképpen hajlandók: a magyarok számára ők jelenthetik a pozitív példát, míg a negatívát a délszlávok földdel-bánása” (SOLYMÁR 2003:83¹⁶). Haas és Höbling 1845-ös leírásai nyomán a borvidék három meghatározó nemzetiségének gazdasági magatartásának tipikus megnyilatkozásai elkülöníthetők (SOLYMÁR 2003):

- magyarok: tőke kivonás és felélés, kölcsöntökével folytatott kereskedés kockázata, kereskedői készséghez nem társul pénztőke;
- szerbek: eseti pénzkölcsön törlesztése az adóست elszegényíti, örökségből kifizetett másodszülött hitelez, zálog elúszik;
- németek: árendába vett föld, részesművelés vállalás távolban.

A XX. század második felében a sváb paraszti életmód és értékrend felbomlását eredményezték a kitelepítések által megindult belső folyamatok, a vagyonek kobzása, a földreform, a munkásosztály eltérő életmód-modellje, az újonnan betelepítettek értékrendje és a mezőgazdaság szocialista átszervezése (SOLYMÁR 2003). A villányi borvidék rendszerváltás utáni fejlődése egyfelől inkább rurális (szőlészetre-borászat), másfelől későmodern jellegű (turizmus) – a borvidék felemelkedését a társadalomtörténeti előzmények és jelenlegi gazdasági sajátosságai is magyarázzák. Az újjáéledő közösségekben újfajta etnicitás alakult ki – amely egyrészt a hagyományos etnicitásra épült, másrészt az a megváltozó társadalmi-gazdasági környezetben, többek között a turizmus hatására is, a származástudat újraformálását és újfajta reprezentációt igényelt.

3. A borvidék épített örökségének etnikai vonatkozásai

Egy borvidék külső megjelenését a szőlővel beültetett területek tájképe mellett a présházak, a pincék elhelyezkedése és sajátos építészeti jegyei határozzák meg. A villányi borvidéken a présházakat nagyrészt helyben található nyersanyagból, vályogból és vályogtéglából építették. A legkorábbi típus a présház aszaltlyukpince volt. A megtelepülő németek „favázás” présházakat építettek, ám sajnos ilyen már nem található a borvidéken. Emeletes présházakat azonban ma is több helyütt láthatunk. Ezekben a padlás pihenésre szolgált, a folyamatos ottlétet igénylő munkáknál, mint például a préselés és a csömöszölés. A jómódú gazdák, kereskedők kőből építették présházaikat, ilyenekkel találkozhatunk például Nagyharsányban. A nagyméretű uradalmi pincéket, így például a Batthyány-pincét is, a 18. században építették (DEZSŐ – SEBE – HORVÁTH 2004).

A villányi hegység jelentős területén, a szőlőterületeken elszórva, dűlőutak mentén, lazán felfűződve épültek a pincék, míg Nagyharsányban, Palkonyán, Villányban és Villányköveden a falvakban pincesorok alakultak ki. Palkonyán a németek mérnöki munkával kijelölt telkeken tornácos lakóházakat és pincefalut építettek – csaknem ugyanannyi pince készült, mint ahány porta volt a faluban. A gazdagabbak a pincesoron épült, gyakran kétszintes épületben dolgozták fel a szőlőt, míg a szegényebbek a szüreti szekér platóján nagyméretű hordókban szállították be a faluba a szőlőt. A parasztporta a tehetősebb gazdák esetében megmaradt a családi élet színterének, ugyanis a hegyen olyan pince épült, ahová akár ki is költözhetett a szőlősgazda, mert pihenőszobát is építettek (DLUSZTUS – KAISER 2005). A pincék építészetiileg őrzik a sváb borászok hagyományait, a fehérre meszelt falakat a színes fakapuk, zsalus ablakok teszik változatossá, az épületen túlnyúló tetőszerkezet a pince fölé magasodik (BOTOS 2005).

¹⁶ STRÁZSAY J. (1823): Baranya vármegyének topographikai leírása. Tudományos Gyűjtemény. 1823. évi III. kötet, pp.28-63

A villányi pincesor ma már főleg a vendéglátást szolgálja, és ez a szerepváltás a palkonyai és a villánykövesdi pincesoron is nyomon követhető. A pincék többsége nyitva áll a látogatók előtt és a borvidéki ünnepek helyszínei. Az elszórt pincékkel szemben az egymást érő pincék nem csak a mindennapi kommunikációt könnyítik meg, hanem szervezettebbé teszik a turizmust is. Egy útvonalra felfűzhetővé válnak a borkínáló és eladóhelyek, vendéglők, szálláshelyek, látnivalók és programok: a borút betöltheti lineáris összekapcsoló funkcióját, kiteljesítheti a turisztikai együttműködés kereteit (SPIEGLER 2009).

4. A borvidék turizmusa: „egy újfajta etnicitás” születése

A hagyományos etnicitás a nemzetiségi önszerveződési módokat és a nemzedékeken átnyúló mentalitást foglalja magában. Az elmúlt évtizedekben „egy újfajta etnicitás” megjelenését is megfigyelhetjük a villányi borvidéken, amely a turizmus megjelenésével kapcsolatos. Az idegen ugyanis mindig része az identitás megformálásának: a turista a vendéglátókban valami szokatlant, egyedülállót kíván látni (KOVÁCS 2004). A villányi borvidék egyedisége a tájban, a borban, a történelmi borospincékben, valamint az itt élőkben, azok kultúrájában és hagyományaiban gyökerezik. Ezáltal turisztikai látvánnyá válik az etnicitás is: ezen a vidéken fontos attrakció a borászattal elsősorban foglalkozó svábság bemutatása – a borospincék historizáló átépítése és a régi tárgyi kultúra folklorizálása mellett.

Talán nem merészség megfogalmazni, hogy ezen a tájon mindig is a bor volt a közösségi élet szervező ereje, és ez az utóbbi évtizedekben is megmutatkozott. A borturizmust leginkább a bor, a bortermelők motiválták és szervezték, sokféle érdek összeegyeztetése és együttműködés révén. Az itteni turizmusban kiemelkedik a bor kulturális és szocializáló szerepe: a borkínálathoz kapcsolódnak a falusi turizmus, a természetjárás, a vallási turizmus, a harkányi gyógyfürdő, a lovasturizmus és a történelmi helyek turisztikai vonzerői. Így a borvidékhez kapcsolódó természeti, kulturális és történelmi hagyatékokkal teli környezet minden elemét összefogja a villányi borturizmus. Ám különbségek mutatkoznak a borturizmus intenzitásának területi eloszlásában, mind a kínálatot, mind a keresletet tekintve.

A borúti szolgáltatók és a vendégforgalom Villányban koncentrálódik. Emellett Harkány, Siklós-Máriagyűd és Villánykövesd rendelkezik több minősített szolgáltatással, a többi településen szerény a borúti kínálat (SPIEGLER 2009). A borút célja szerint vonal jelleggel köti össze a kínálatot, azonban a Villány-Siklói Borút sajátos problémája, hogy a láncszerű kapcsolatban mégis jelen van egy erőteljes területi koncentráció, ami megosztottságot eredményez. 2016-ban a borúti szolgáltatók közül 42 szolgáltatót Villányban jegyeznek, míg Siklóson 13-at, Palkonyán 8-at, Villánykövesden és Harkányban 4-et, Nagyharsányban és Kisharsányban 3-at, míg a többi településen 1-et vagy egyet sem. Ebből pince szolgáltatást nyújt Palkonyán 3, Villányban 35, Villánykövesden 4, Siklóson 9, Kisharsányban 2, Kisjakabfalván 1, Túronyban 1 szolgáltató (<http://villanyiborvidek.hu>). A borvidék központja Villány, amely hatókörzetében fejlesztően hat a többi településre (Villánykövesd, Palkonya), ám borturisztikai szempontból Siklós nem tud Villány ellenpólusa lenni. Ennek egyik fő okai a körzet eltérő táji és emberi adottságai: így az indukált hasonló folyamatok másképpen hatottak a Siklós környéki területek fejlődésére.

A villányi sikertörténet egyik magyarázatát a sváb összetartás, együttműködés szolgáltatja. A villányi nagyborászok általában hangsúlyozzák (még ha nem is nyíltan) a sváb gyökereiket, amelyek belső és külső jegyeket egyaránt magában foglalnak: a dolgosságon és precizitáson alapuló érték- és normarendszert, valamint a pincék külső megjelenésének folklórjegyzeit is (3. táblázat). A „villányi Ötök” (Tiffán Ede, Gere Attila, Gere Tamás, Polgár Zoltán, Bock József) jelentik már évek óta a magyar szőlő- és bortermelés

élvonalát. Mögöttük jött föl a második vonal, köztük számos nagy, tőkeerős beruházással: a Vylyan Rt, Mayer Márton pincészete, Wunderlich Alajos, Preisendorf János, Jekl Béla családi vállalkozása, a Günzer, a Molnár pince és Malatynszky Csaba borai (LAPOSA 1999). Ahhoz, hogy ez a második (ma már harmadik) vonal létrejöjjön kellett az első „Öt nagy”, akik mintát adtak a bortermelés és a borturizmus fejlesztésének lehetőségeire. Talán épp ez a húzóerő hiányzott a siklósi körzetben. Az emberi tényező pedig különösen fontos, kiváltképp itt, ahol családi vállalkozásokról van szó: a borász, a feleség, a gyermek, a rokon, mind részt vesznek a bortermelésben, a vendéglátásban – meglehet, épp a sváb családi munkamegosztás hagyományai tűnnek fel ebben újra, az új turisztikai feladatoknak megfelelően.

3. táblázat: Az „első vonalas” villányi nagyborászok mentalitásának jellemzői.

	Tiffán Ede	Bock József
Viszonyulás a villányi borhoz	„A villányi bor legyen bársonyos, testes, tüzes és elegáns. Az eleganciára értem azt, hogy megjelenésében úri.” (59.p.)	„Villány talajadottsága, mikroklímája és dűlői olyan kivételes helyzetben vannak, hogy csodálatos tulajdonságú szőlőket tudunk termelni. Ezt jóformán csak elrontani lehet. Nekünk az a dolgunk, hogy életet adjunk annak, ami a szőlőben rejtőzködik.” (71.p.)
A közösség összetartása, együttműködés	„...egyedül nem sokra megy egy borász, mert az egész borvidéket kell maga után húznia” (78.p.)	„Villány kis település {...} Itt mindig mindenki egymásra volt utalva.” (27.p.) „Ez az önállóság persze azt is jelentette, hogy a barátok sokszor jártak át egymás pincéjébe segíteni.” (23.p.)
Szorgalom, precíz munkavégzés (minőségre törekvés)	„A legsötétebb években is a maximumra törekedtem. Ez az életformám a kezdetektől fogva. {...} Az elnagyoltság helyett nálam a pedáns munkavégzés áll a középpontban.” (18-19.p.)	„A borász legyen precíz, és követelje meg környezetétől a tiszta munkát. A legjobb borász is megbukik, ha nem teremt steril körülményeket. Tehát tisztaság, munkaszervezés, szakmai önfegyelem.” (38.p.)
Családi munkamegosztás	„A Tiffán családban az asszonyok mind háztartást vezettek, a férfiak pedig a gazdaságban dolgoztak.” (28.p.)	„Az a pince volt a második otthonunk. Éjjel-nappal ott voltunk. Az itteni hagyományok szerint anyám mindennap fönt volt, hogy elvégezze a zöldmunkát, apám pedig a hétféteken segített be. Nekem mindig készen kellett lennem arra, hogy munkába állhassak.” (17.p.)
A kitelepítés után a ház, a szőlőterületek visszaszerzése	„Egy kis vályogházról van szó, aminek alig volt értéke. Apám dolgozhatott, így mindig előrébb léphettünk egy kicsit. Először sajátunkban volt egy szobánk, majd egy házrészt béreltünk másutt, azután vásároltunk, és jóval később építettünk az ősi telekre.” (25.p.)	„Akik megkapták, nem értettek hozzá. Így édesapám már 1953-tól visszabérelte és művelte a sajátját. 1958-ban végre visszavásárolhatta a terület negyedét.” (15.p.)

A hagyományok tisztelete	„Korszerűnek kell lenni a földolgozásban, az erjesztésben, a technikát és a technológiát illetően, de a régi borkészítési eljárásokat ezekkel az új eszközökkel a lehető legnagyobb mértékben utánozni, követni kell.” (72.p.)	„Az első saját oportó valóban földobott, mert bizonyítanom kellett apám barátai előtt is. Az oportóm Villányban minden évben aranyat kapott, de nem felejtettem el, hogy még jó sillert is kell készítenem, mert apám azt is nagyon jól tudta.” (24.p.)
Vállalkozói, kereskedői hajlam	„Egy exportcég találta ki, hogy az irányításommal készülő cabernet franc ne a téesz, hanem az én nevemmel jelenjen meg.” (38.p.)	„De mi itt Villányban mindannyian így kezdtük. Az első hullám már 1987-88-ban letöltötte a saját borait, s ezzel megelőztük a többiekét, majd nagyokat lépve növekedtünk.” (34.p.)
Külföldi kapcsolatok	„Ezzel a sokféle érintettséggel az ember mindenképpen több lesz. Nemzetközi kapcsolataim ebből a környezetből, meghatározottságból fakadnak, s Villányra, az én villányiságomra nagyon büszke vagyok.”	„Először a külföldi szakemberek voltak kíváncsiak ránk, mert egyszerűen nem akarták elhinni, hogy ezt a minőséget Magyarországon, itteni borászok állították elő. {...} Az évek során jó kapcsolatok, barátságok alakultak ki.” (57-58.p.)

Forrás: saját szerk. DLUSZTUS (2004) munkái alapján

A villányi borünnepek elmaradhatatlan programjai közé tartoznak a villányi asszonykórus, a sváb hagyományokat őrző néptáncsoport és fúvószenekar fellépései, valamint a sváb mulatságok; reprezentálva a térség hagyományait, nemzetiségi gyökereit. A szüreti ünnepen szintén fontos tiszteletvendég és fellépő a testvérváros Eislingen zenekara, kórusa. A borászat és a turizmus együtt életre hívja a „távolsági etnicitást”, felpozícióba az ismerős- és rokonlátogatásokat, valamint „virtuális” szomszédságokat, rokonságokat teremt: kapcsolatokat alakít ki a külföldi, mintául szolgáló borutak és a testvérvárosok között.

A borturizmus által teremtett új turisztikai térben újfajta kapcsolódások jönnek létre. A borút értelmezhető úgy, mint egy „elképzelt közösség” a borvidéken, melynek összetartó ereje és sajátos jegyei éppen a turizmusból fakadnak. A turisták számára megfogalmazott imázs teremtése (SPIEGLER 2013), a turisztikai összefogás, az együtt gondolkodás vezet el a megújuló és az új jellegű etnicitáshoz.

Összegzés, következtetések

Számos tényező járult hozzá a villányi borvidék sikertörténetéhez, melyek közül a tanulmány az emberi tényező kulcsfontosságú szerepét mutatja be. Villány fejlődésében kiemelt jelentőséget tulajdoníthatunk a svábok gazdasági mentalitásának. A mentalitás kialakulásában meghatározóak a társadalmi-gazdasági viszonyok, a svábok szerepkörük és pozíciójuk meghatározásához a magyaroktól eltérő értékrendet és munkaetikát alakítottak ki. Gazdasági magatartásuk legfőbb sajátosságai a szorgalom, a takarékoság, a gazdasági termelésre törekvés, a családi munkamegosztás, valamint felismerték az összefogás, az együttműködés szerepét. Sikerességüket annak is köszönhetik, ahogy azt a történeti források mutatják, hogy ezzel szemben a magyar bortermelők nem törekedtek a gazdaságosabb termelésre és nem látták a társulás hasznát. Már 1823-ban (STRÁZSAY in SOLYMÁR 2003:83) megfogalmazódott a földművelésre és a szőlészet-borászatra vonatkozóan, hogy a baranyai németek jelenthetik a magyarok számára a pozitív példát. Ezt a gondolatot napjainkban is tovább vihetjük, mai napig mint a villányi svábok mentalitása, ami a helyi gazdaság és a borturizmus fejlesztésében kulcsszerepet játszik.

Irodalom

- BOTOS E. P. (2005): Villány Boratlasz. Bor-Kép, Bp.
- DEZSŐ J. – SEBE K. – HORVÁTH G. (2004): Villányi-hegység útikalauz, JPTE Barlangkutató Egyesület, Pécs
- DLUSZTUS I. (2004): Magyar Borászok. Tiffán Ede. Alexandra, Pécs
- DLUSZTUS I. (2004): Magyar Borászok. Bock József. Alexandra, Pécs
- DLUSZTUS I. – KAISER O. (2005): Borpincék. Alexandra, Pécs
- HOLDER, G. (1931) Das Deutschtum in der unteren Baranya. Ausland und Heimat Verlags-Aktiengesellschaft, Stuttgart
- KOVÁCS É. (szerk.) (2004): A gazdasági átmenet etnikai tájképei. Budapest: Teleki László Alapítvány
- LAPOSA J. (1999): Pincejárás. Mezőgazda Kiadó, Bp.
- LAJBER I. (2000) A villányi borvidék kialakulásának története. Pécsi Tudományegyetem Földrajzi Intézete, Pécs
- SOLYMÁR I. (2003): A dél-dunántúli németek mentalitása. Völgységi Múzeum, Bonyhád
- SPIEGLER P. (2013): „Nem csak a bor” – városimázs és városmarketing Villányban. In: HUSZTI ZS. (szerk.): Bor, vidék, turizmus. NFA Füzetek 2013/2. pp. 84-90.
- SPIEGLER P. (2009): A turisztikai imázs és a területi identitás jelentősége a térségi marketingben. In: Területfejlesztés és innováció 3. évf. 1. szám, pp. 16-23.
- SZEKFŰ GY. (2002) A magyar bortermelő lelki alkata. Mundus Magyar Egyetemi Kiadó. Bp.